

ŽALIOJO KULTŪROS PAVELDO PROBLEMA

Jurgis Bučas

*Architektūros ir kraštovarkos katedra, Kauno technologijos universitetas,
Studentų g. 48, LT-51367 Kaunas, Lietuva. El. paštas jurgis.bucas@ktu.lt;
Architektūros ir statybos institutas, Tunelio g. 60, LT-44405 Kaunas, Lietuva.
El. paštas salva@takas.lt*

Įteikta 2005-12-29

Santrauka. Aptariamos kai kurios paveldo tradicinės terminijos sąvokos. Daugiausia dėmesio skiriama tam paveldui, kurį žmogus amžiais kūrė naudodamas ne dirbtinę, bet gyvąją gamtinę medžiagą. Siekiama tiksliau įvardyti šias žmogaus tikslingai sukurtas menų sintezės ir kraštovaizdžio architektūros vertybes. Pateikiama keletas iliustracijų, kurios padėtų skaitytojui geriau suprasti, kaip derėtų vadinti šį unikalų paveldą ir kokiai paveldo vertybių kategorijai jis galėtų būti priskirtas.

Prasminiai žodžiai: kultūros paveldas, gamtos paveldas, mišrusis paveldas, žaliasis kultūros paveldas, kraštovaizdžio vertybės, kultūrinis kraštovaizdis, kraštovaizdžio architektūra.

1. Įvadas

Pagal Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvenciją ir šios Konvencijos taikymo Operatyvines gaires nuo 1972 m. paveldosaugos teorijoje ir praktikoje tarptautiniu ir nacionaliniu lygiais vartojami du terminai: *kultūros paveldas* ir *gamtos paveldas*. Pasaulio paveldo sąrašė, pažymint kultūros ir gamtos bendros sąveikos produkto išskirtinius objektus, vartojamas dar vienas terminas – *mišrusis paveldas*. Tačiau šio termino nėra minėtoje Konvencijoje ir jos taikymo Operatyvinėse gairėse. Šis terminas nevertojamas ir mūsų valstybinėje paveldo vertybių apskaitos sistemoje. Esant tokiai kontroversiškai poliarizuotai tik dviejų terminų paveldo apskaitos praktikoje vartosenai, neretai kraštovaizdžio architektūros nedalūs kūriniai, sudalijami ir prižiūrimi, tvarkomi, naudojami bei saugomi skyrum gamtą ir kultūrą kuruojančių institucijų. Pavyzdžiui, buvusių dvarų sodybų architektūros ansambliai vertinami kaip kultūros paveldas, priskiriami kultūros paveldo objektų apskaitai ir kultūros paveldo apsaugos žinybos administruojami savais metodais. O parkai – tų ansamblių nedali aplinka, taip pat žmogaus sukurta ir išpuoselėta, tik naudojant ne dirbtinę, bet gyvąją žaliąją gamtos medžiagą, – priskiriami gamtos paveldui ir administruojami gamtosaugos (Lietuvoje – aplinkos apaugos) žinybos.

Nuo senų senovės žmogus kūrė kūrinius ir puošė aplinką naudodamas ne tik dirbtinę (sintetinę), bet

ir natūralią gyvą žaliąją medžiagą. Pirmieji pagal žmogaus užgaidas pertvarkytos gamtos kūriniai atsirado dar XV a. pr. Kr. Naujaisiais amžiais želdynų formavimas karpymu tapo prestižiniu menu ir gavo atskirą pavadinimą – figūrinio karpymo menas (*Topiary Gardening*). Figūrinis medžių karpymas buvo kontroversiškai vertinamas, tačiau paliko įstabių sodininkystės, sodų-parkų meno ir kraštovaizdžio architektūros paminklų visuose žemynuose. Lietuvoje tokių želdinių formavimo pavyzdžių galima pamatyti buvusių dvarų ir dabartinių ūkininkų sodybose, miestų ir miestelių parkuose bei skveruose, tai ir bonsų auginimo mada. Kyla klausimas, ar šį, pagal tam tikrą idėją bei grožio supratimą žmogaus rankomis performuotą, nors ir gyvą bei žaliuojantį, kūrinį dar galima priskirti gamtos paveldui ir saugoti bei tvarkyti tik pagal gamtosaugos reikalavimus? Ar šį žaliuojantį gyvą kūrinį, nors ir žmogaus sukurta, galima vadinti tik kultūros paveldu? Taip pat abejotina, ar šiuos kūrinius, sukurtus einant prieš natūralią augalo prigimtį ir keičiant gamtinę formą į dirbtinę tik pagal žmogaus įgeidžius, galima pavadinti žmogaus ir gamtos darnaus sambūvio produktu ir laikyti mišriuoju paveldu.

Straipsnio tikslas – sužadinti diskusiją bei apmąstymus apie tai, kaip pavadinti ir kokiai paveldo rūšiai priskirti tuos menų sintezės ir kraštovaizdžio architektūros objektus, kuriuos žmogus amžių amžiais kūrė,

naudodamas ne dirbtinę (medieną, mūrą, betoną, stiklą, plieną), bet gyvą ir žaliuojančią gamtinę (medį, krūmą, žolę ir kitus augalus) medžiagą, kaip vertinti šį paveldą kultūros paveldo apsaugos ir gamtos apsaugos požiūriais ir kokia jo vieta kraštovaizdžio vertybių apskaitos ir apsaugos sistemoje.

2. Terminų paieškos paveldosaugos teisėje

Kultūros paveldo esmei nusakyti, sąvokoms išaiškinti, jo vertėms nustatyti ir atitinkamai apsaugos ir elgesio su juo politikai skirta nemaža UNESCO bei kitų tarptautinių organizacijų priimtų konvencijų ir rekomendacijų bei jas lydinčių nacionalinio lygmens teisės aktų. Vienas pirmųjų paveldo ir paveldosaugos tarptautinės politikos dokumentų, žinomas Venecijos chartijos vardu [1], buvo priimtas 1964 m. Pagal šią Chartiją kultūros paveldą sudaro skirtingų rūšių, tipų, vertės ir reikšmės kultūros praeities objektai. Tai ne vien reikšmingiausi paminklai, vertybės, istorinės teritorijos bei parkai, bet ir žmogaus sukurta aplinka kaip visetas. Tačiau išskirtinio dėmesio žmogaus suformuotas želdynas, kaip kultūros paveldo objektas, šioje Chartijoje nesusilaukė.

1972 m. UNESCO generalinėje konferencijoje priimta Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija pirmą kartą tarptautiniu mastu įteisino kultūros ir gamtos paveldo sąvokas ir terminus [2]. Šiame dokumente kultūros paveldui atstovauja:

- 1) *paminklai* (architektūros, monumentaliosios skulptūros ir tapybos kūriniai, archeologinės prigimties elementai ir struktūros, įrašai, urvai – žmonių būstai ir šių komponentų deriniai, kurie turi išskirtinę universalią vertę istorijos, meno ir mokslo požiūriais);
- 2) *statinių grupės* (paskirų ir tarpusavyje susijusių statinių grupės, kurių architektūra, homogeniškumas ar išsidėstymas kraštovaizdyje suteikia joms išskirtinę universalią vertę istorijos, meno ir mokslo požiūriais);
- 3) *vietos* (žmogaus arba mišrūs gamtos ir žmogaus kūriniai arba teritorijos, taip pat archeologinės vietos, kurios turi išskirtinę universalią vertę istorijos, estetikos, etnologijos ir antropologijos požiūriais). Pagal šią kategoriją kultūros paveldo apskaitai pirmą kartą pasaulio mastu priskiriami mišrūs gamtos ir žmogaus kūriniai arba teritorijos.

Gamtos paveldu Konvencijoje įvardyta tik dėl gamtos veiksnių įtakos be žmogaus įsikišimo susiformavusios natūralios teritorijos ir objektai, turintys išskirtinę universalią vertę natūralaus grožio, mokslo ir išsaugojimo požiūriais.

Pasaulio paveldo sąrašė, kaip buvo minėta įvade, be kultūros ir gamtos, registruojamos mišriosios vertybės

(*Mixed property – cultural and natural*), kurios suprantamos kaip žmogaus ir gamtos bendros sąveikos išskirtinės universalios vertės paveldas. Siekiant išsaugoti šias vertybes, Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencijos taikymo Operatyvinėse gairėse išskirtos ir kituose dokumentuose bei literatūroje apibūdinamos trys kultūrinių kraštovaizdžių kategorijos: asociatyvieji, organiškai susiklostę ir tikslingai suformuoti [3–6].

Asociatyviesiems kultūriniais kraštovaizdžiams priskiriamos tos išskirtinės universalios vertės kraštovaizdžio vietovės, kurios susijusios su religiniais, meniniais ar kitais dvasinės kultūros reiškiniais ar objektais, kurie įprasmina mitologinę, sakralinę ar kitokią psichofiziologiškai juntamą fenomenalią vietovės aurą.

Organiškai susiklosčiusiems kultūriniais kraštovaizdžiams priskiriamos tos išskirtinės universalios vertės kraštovaizdžio vietovės, kurių kultūrinė, estėtinė, ekologinė ir ergonominė kokybė darniai susiklostė ilgos istorinės brandos procese, veikiant įvairių ūkiniu, socialinių, ekonominių veiksnių kompleksui.

Tikslingai suformuotiems kultūriniais kraštovaizdžiams priskiriamos tos išskirtinės universalios vertės kraštovaizdžio vietovės, kurios suformuotos tikslingai siekiant estetinių, ekologinių, ergonominių ir ekonominių tikslų ir įgavo aiškiai apibrėžtą teritoriją bei formą. Šiuolaikinėje kraštovaizdžio sampratoje kultūriniais kraštovaizdžiais įvardijamas žmogaus ir aplinkos darnaus sambūvio kokybiškas rezultatas. Šiems kraštovaizdžiams priskiriamos tos išskirtinės universalios vertės kraštovaizdžio vietovės, kurių kokybė atitinka estetinio patrauklumo, ekologinio tvarumo, ergonominio patogumo ir semantinio įprasminimo kriterijus [7].

Mišriajam paveldui labiau priskirtini asociatyvieji ir organiškai susiklostę kultūriniai kraštovaizdžiai, atstovaujantys paritetinei žmogaus ir gamtos sandraugai. Tačiau tikslingai suformuoti kultūriniai kraštovaizdžiai įprasmina žmogaus prioritetinės veiklos rezultatus ir rodo jo kūrybinės veiklos viršenybę prieš gamtą.

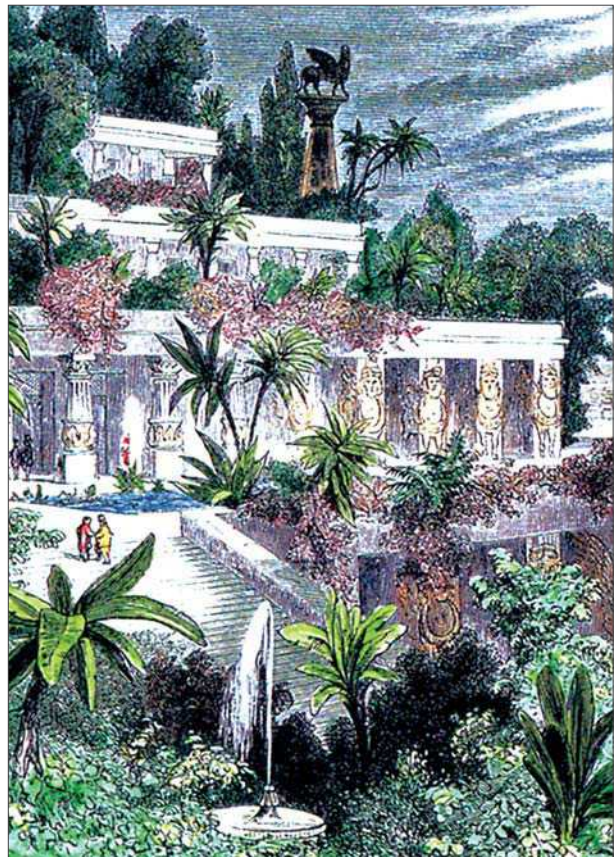
Tačiau Lietuvoje kultūrinių kraštovaizdžių nustatymui, įvertinimui, apskaitai ir apsaugai, kaip išskirtinei kultūros paveldo teritorinio tipo kategorijai, dar neskirta reikiamo dėmesio, nors daugelyje pasaulio šalių paveldosaugos teisėje kultūriniai kraštovaizdžiai suprantami ir vertinami kaip kultūros paveldo objektas [8].

Tarp kitų tarptautinių organizacijų paveldosaugos dokumentų išskirtinę vietą užima 1981 m. *ICOMOS* priimta Istorinių želdynų chartija, kurioje yra naujas terminas *istoriniai želdynai*. Vien tai, kad šis dokumentas priimtas *ICOMOS – IFLOS* Istorinių želdynų tarptautiniame komitete ir užregistruotas *ICOMOS* (Tarptautinės paminklų ir istorinių vietų tarybos), rodo

istorinių želdynų priskyrimą ne gamtos, bet kultūros paveldui. Remiantis šia Chartija, istorinis želdynas – tai architektūros kompozicija, kurios didžiąją dalį sudaro augalija, kuri yra gyva ir todėl gendanti ir atsinaujinanti. Chartijoje nurodoma, kad istorinį želdyną, kaip paminklą, reikia palaikyti (ekspluatuoti) Venecijos chartijos dvasia ir kad istorinis želdynas negali būti atskirtas nuo savo miestiškos ar kaimiškos, dirbtinės ar natūralios aplinkos. Chartijoje pažymėta, kad istorinis želdynas savo prigimtimi ir paskirtimi yra dvasinės rimties vieta, nuteikianti bendravimui, tyliam ryšiui su gamta ir kad jis yra tokia paveldo vertybė, kurios išlikimas pagal savo prigimtį reikalauja intensyvio kvalifikuoto personalo priežiūros [9].

Iki Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos praeities vertybių apskaitos sistemoje tokių terminų, kaip *kultūros paveldas*, *gamtos paveldas*, *mišrusis paveldas*, nebuvo. Nors terminas *gamtos paveldas* tarptautiniu mastu žinomas nuo 1972 m., tačiau Saugomų teritorijų tarnybos prie Aplinkos ministerijos veikloje praktiškai iki šiol jis nevertojamas. Terminas *mišrusis paveldas* jokiose apskaitos procedūrose nevertojamas. Tik 2001 m. Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatyme atsirado terminas *paveldo objektai*. Šiuo terminu pavadinti „atskiri arba tankiai grupės sudarantys gamtos ir kultūros paveldo objektai – kraštovaizdžio elementai, kuriems dėl jų vertės teisės aktais nustatytas specialus apsaugos ir naudojimo režimas“ [10]. Paveldo objektai pagal šį įstatymą skirstomi į gamtos objektus (saugomų gamtinio kraštovaizdžio objektus) ir kultūros paveldo objektus (nekilnojamosios kultūros vertybes). Gamtos paveldo objektai yra: 1) geologiniai, 2) geomorfologiniai, 3) hidrologiniai, 4) hidrografiniai, 5) botaniniai, 6) zoologiniai išskirtiniai objektai. Kultūros paveldo objektams (nekilnojamosioms kultūros vertybėms) šis įstatymas priskiria: 1) archeologinius ir 2) mitologinius objektus bei vietas, 3) reikšmingais pripažintus architektūrinius-inžinerinius pastatus bei statinius ir 4) dailės kūrinius. Beje, pirmą kartą teisiniu pagrindu dvarų parkai priskiriami kultūros paveldo objektų (nekilnojamųjų kultūros vertybių) architektūrinių ir (arba) inžinerinių kūrinių grupei.

Po Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos kultūros paveldo apsaugos teorijoje, praktikoje ir teisėje įvyko žymių pakeičių. 1977 m. priimtas Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas 1994 m. buvo pakeistas Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymu, o po dešimties Nepriklausomybės metų (2004) jis pakeistas Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymu [11, 12]. Pakeitus įstatymų pavadinimus teks keisti ir terminus: *palikimas* keičiamas *paveldu*, *paminklosauga* – *paveldosauga*.

1 pav. 600 m. pr. Kr. Mesopotamijoje karaliaus Nabuchodonosaro II įsakymu sukurti Kabantieji Babilono sodai, priskiriami septyniems antikinio pasaulio stebuklams, išaukštintę žmogaus genijų, kuriant „dirbtinę gamtą“
Fig 1. Babylon's Hanging Gardens, created in 600 B.C. by the king Nebuchadnezzar II in Mesopotamia, celebrating the human genius creating „artificial nature“, are counted to the Seven Wonders of the Ancient World

Pagal medžiagiškumą, raiškos formas ir teikiamą naudą skiriamas medžiaginis, dvasinis ir materialusis kultūros paveldas. Kultūrinės tradicijos įvardijamos kaip *gyvasis kultūros paveldas*. Nekilnojamosios kultūros paveldas pagal sandarą yra: 1) pavienis objektas, 2) kompleksinis objektas, 3) vietovė. O pagal jo reikšmingumą lemiantį vertingųjų savybių pobūdį jis gali būti: archeologinis, povandeninis, mitologinis, etnokultūrinis, architektūrinis, urbanistinis, **želdynai** (paryškinta mano. – J. B.), inžinerinis, istorinis, memorialinis, dailės, sakralinės, kultūrinės raiškos [12].

Tačiau tarp visų nekilnojamojo kultūros paveldo rūšių nusakančių terminų žodis *želdynai* rodo tarsi nebūtų rasta tinkamo pavadinimo, kuris atsakytų į klausimą „koks“, bet ne „kas“.

2 pav. Rojaus sodai, įveisti islamo užkariautojų Persijoje apie 637 m. po Kr., buvo dvasinės ramybės oazės, sukurtos laikantis Korano žodžių: „Šiame pasaulyje neturi būti sodų ir upių, jeigu jie nėra tokie, kokie buvo rojaus sodai ir upės“
 Fig 2. The Paradise gardens, created by Islamic conquerors in Persia in 637 A.D., were the oasis for soul, created according to the words of Koran: „There would be no gardens in this world or rivers if it were not for the Gardens and Rivers of Paradise“.

3. Žaliojo (gyvojo) kultūros paveldo istorinė raiška

Pradžią pradžia (40 000–800 pr. Kr.). Neil Fairbairn knygoje „Trumpa sodininkystės istorija“ rašo, kad istorinių parkų pradžią pradžia siekia tuos laikus, kai pirmasis grūdas buvo pasėtas ir pirmasis medis buvo pasodintas akmens amžiuje gimstant žemdirbystei [13]. Sodininkystė, palikusi nepakartojamą istorinių parkų paveldą, skirtingu laiku buvo vadinama įvairiai: *sodininkyste (horticulture arba gardening), daržininkyste (kitchen gardening), želdinimu (planning), sodų (parkų) menu (gardening art)* ir pagaliau – *kraštovaizdžio architektūra (landscape architecture)*.

Aprašydamas sodininkystės istoriją Neil Fairbairn išskiria net 9 etapus, palikusius skirtingą žaliajį paveldą, neturintį tikslaus pavadinimo. Šiame straipsnyje paliečiami tik tie istorinės sodininkystės etapai, kurie tiesiogiai atskleidžia esminius žaliojo (gyvojo) kultūros paveldo aspektus.

40 000 m. prieš Kristų žmonės pradėjo naudoti primityvų kaplių, apie 12 000–10 000 m. pr. Kr. išmoko naudoti ugnį ir prisijaukino gyvulius. Trečiajame

tūkstanmetyje prieš Kristų jie jau vertėsi žemdirbyste ir sodininkyste.

Senovės Afrikoje žmonės dirbo žemę, sėjo pasėlius ir sodino medžius net 6 500 m. pr. Kr., Šiaurės Europoje apie 3 500 m. pr. Kr. jie išmoko ūkininkauti, o Mesopotamijoje ir Egipte dar 3 000 m. pr. Kr. kinkė galvijus arklui traukti ir žemei purenti. Galvijai palengvino žmogui darbą ir leido daugiau nuveikti aplinką pajungiant žmogaus užgaidoms. Pasutiniame tūkstantmetyje prieš Kristų žmogus jau džiaugėsi klestinčiais ūkiais ir kūrė daržus, sodus bei parkus [13].

Sodų (parkų) epocha (753 m. pr. Kr.–476 m. po Kr.). Apie 750 m. pr. Kr. Homeras Odisėjoje aprašė klasikinius parkus, o 600 m. pr. Kr. karalius Nabuchodonosaras II Mesopotamijoje, Babilono mieste, įrengė Kabančiuosius sodus (1 pav.). Pasak Neil Fairbairn, tai geriausiai žinomi, nors iki šių dienų ir neišlikę, gražiausi pasaulyje žmogaus užveisti sodai, priskiriami septyniems Antikinio pasaulio stebuklams. Pagal legendą, Mesopotamijos karalius šiuos sodus ant Eufrato upės kranto įrengė norėdamas pamaloninti savo

3 pav. Po Romos imperijos laikų, atnešusių „tamsiuosius amžius“ Europai, XVII a., „gamtos pajungimo“ laikotarpiu, sodų-parkų menas suklestėjo. Privilegijuotosios Europos ir Azijos klasės kūrė rafinuotumą ir žmogaus ambicijas rodančius parkus, kurie turėjo demonstruoti jo dominavimą gamtoje. Italija viena iš pirmųjų atsigrėžė į antikinę Graikijos ir Romos sodininkystės meną. Pietro de Crescenzi sukūrė grandiozinio parko projektą („Liber ruralium commandorum“). Nors šis projektas atrodė neįvykdomas, tačiau jis susilaukė didelio Europos sodininkų susidomėjimo Fig 3. In the 17th century, after the “Dark Ages” brought by the Roman Empire, during the period of „Nature in Harness“ parks started to revive. The privileged classes in Europe and Asia created the most refined and ambitious gardens, which they could only imagine, demonstrating predominance of the man in nature. Italy was one of the first countries that returned to the traditions of garden art of Ancient Greece and Rome. Pietro de Crescenzi has composed a major work („Liber ruralium commandorum“). The main idea of the work was: „A palace with rooms and towers made uniquely from trees“. Despite the fact that this work seemed to be not implementable, it caused a big response between the European gardeners

žmoną, kuri ilgėjosi žaliųjų savo gimtinės Persijos kalnų. Ant kelių aukštų terasų pasodintas parkas nuolat būdavo laistomas vandeniu, kurį pumpuodavo iš upės. „Buvo suprantama, – rašo Neil Fairbairn, – kad medžiai ir krūmai buvo pasodinti, tačiau iš toliau sodas atrodė kaip vešli žalia piramidė“. Naudojant gamtinę medžiagą, apie 401 m. pri. Kr. buvo įkurti karališkieji medžioklės sodai Persijoje, o apie 235 m. pr. Kr. Sirakūzų valdovas Hieronas II įsirengė net plaukiojančius sodus laivuose.

Šiuo laikotarpiu puikiai įrengtomis ir apželdintomis viešosiomis erdvėmis garsėjo Graikijos, vėliau Romos imperijos miestai. Nuo V a. pr. Kr. iki VIII a. po Kr. nuostabių sodų buvo sukurta Tolimuosiuose Rytuose (Japonijoje, Kinijoje, Indijoje, islamo ir budizmo

4 pav. Išskirtiniai Renesanso sodininkystės pavyzdžiai yra Versalis ir Tadž Mahalis. Paryžiaus pažiba Versalis – akivaizdus XVII a. sodų-parkų meno pavyzdys, turėjęs demonstruoti prideramą pagarbą karaliui ir gamtos pajungimą žmogui

Fig 4. Outstanding examples of Renaissance horticulture: Versailles and Taj Mahal. Treasure of Paris, Versailles is an obvious example of the 17th century gardens. It demonstrates respect for the king and subjection of the Nature by a man

kraštuose). Tai vienuolynų kiemai, privilegijuotųjų sodai, kai kurie bendro naudojimo skverai ir parkai (2 pav.).

Sodų (parkų) renesanso (1305–1603) bei gamtos pajungimo (1606–1737) amžius. Laikui bėgant Romos imperijos didieji dvarai ir vilos tapo griuvėsiais, jų sodai-parkai sulaukėjo, o jų kūrėjai ir jų žinios buvo užmiršti. Naujos eros verslai, naujos technologijos, idėjos ir galiausiai nauji žmonijos atradimai atnešė renesansą į Europos sodus ir parkus. XVII a. sodininkystė atsigavo. Privilegijuotosios Europos ir Azijos klasės ėmė kurti tokiu rafinuotumu ir ambicijomis pasižymintius kraštovaizdžius, kokius tik kada nors kas galėjo išivaizduoti (3 pav.). Sodai-parkai turėjo simbolizuoti valdovų galią ir demonstruoti žmogaus dominavimą gamtoje. Ryškiausi gamtos pajungimo žmogaus užgaidoms pavyzdžiai – Versalis Prancūzijoje (4 pav.) ir Tadž Mahalis Indijoje.

Grandiozinių manierų (1793–1837) bei Entuziazmo (1840–1959) amžius paliko neregėtos puošybos, ekstravagancijos ir arogancijos pavyzdžių ne tik Italijos ir britų sodininkystėje, bet ir daugelyje kitų Europos šalių sodų-parkų mene. Italijoje Toskanija ir Florencija, nuo XV a. puoselėjusios figūrinio medžių karpymo meną, išplėtojo senąsias sodininkystės tradicijas, stebindamos įmantriausiomis kūgio, rutulio, piramidės ir kitokių geometrinių formų augalais (4, 5 pav.) [14]. Anglijoje XVIII–XIX a. sandūra paliko

5 pav. Vila Gamberaja, esanti Florencijos priemiestyje, yra viena iš žaviausių vietų pasaulyje, sukurtų XV a. Ją supantis Princų parkas laikui bėgant tapo unikaliu pagal žmogaus užgaidas perkurtos gamtos pavyzdžiu

Fig 5. Villa Gamberaia, situated in the outskirts of Florence, is one of the most enchanting places in the world, created in the 15th century. The Park of Princes around the villa is extorting the nature according to the caprices of the man

neregėtus karpomosios sodininkystės kūrinius – ne tik įvairių geometrinių formų medžius ir krūmus, bet ir sudėtingiausias želdynų kombinacijas: gyvatvores, pavėsines, labirintus ir kitokius dirbtinius žaliosios architektūros kurinius (6–9 pav.) [15]. Figūrinis medžių karpymas vėliau buvo vertinamas kontroversiškai. Vieni tai laikė kultūrinio vandalizmo aktu, kiti – naujųjų amžių kraštovaizdžio architektūros menu. William Robinson knygoje „Garden Design and Architect’s Gardens“, išleistoje 1892 m., figūrinio medžių karpymo meno pasekmes palygino su suveržtomis Kinijos moterų pėdomis [15]. Vienas žymiausių Entuziazmo laikmečio

kraštovaizdžio architektūros kūrinių – Krištoliniai rūmai ir juos supantis egzotiškas parkas Londone (10 pav.). Parkas aplink milžinišką oranžeriją (Krištolinius rūmus) savo didybe siekė nurungti nepakartojamą Renesanso epochos perlą – Versalį ir, kaip rašė Neil Fairbairn, jis daro stulbinantį įspūdį, tačiau ne visiems šis kūrinys patinka. Nors įspūdingas statinys tapo nacionaliniu simboliu, tačiau jis atrodo lyg ryški Renesanso sodų parodija. Nuosaikaus požiūriu į parkus šalininkas William Robinson Krištolo rūmų ekstravaganciją laikė geriausiu pavyzdžiu, kaip milžiniškomis pastangomis puikios žemės vietos paverčiamos šlykščiomis [13].

6 pav. Levens Hall parkas-sodas yra tikras figūrinio medžių karpymo meno laimėjimas Anglijoje XVII–XVIII a.
Fig. 6. Levens Hall orchard-park demonstrates achievements of the topiary art in England of the 17th–18th centuries

4. Kraštovaizdžio architektūros paskirtis

Pats terminas *kraštovaizdžio architektūra* susideda iš dviejų žodžių: *kraštovaizdis* (objektas) ir *architektūra* (subjektas). Jis suprantamas dvejopai: kaip kūrybinė veikla ir kaip kūrybos produktas. Dar šio amžiaus pradžioje tokie kraštovaizdžio architektūros klasikai, kaip F. L. Olmsted, H. W. S. Cleveland, Dž. O. Simonds, N. T. Newton, kraštovaizdžio architektūrą apibūdino kaip išorinių (*outdoor*) erdvių formavimo meną, tuo skirdami ją nuo architektūros, kurią jie suprato kaip vidinių erdvių (*indoor*) projektavimą.

Dabartinėmis planavimo ir projektavimo aplinkybėmis kraštovaizdžio architektūrą reikėtų suprasti kaip

žmogaus veiklą, kai naudojama gamtinė medžiaga aplinkos estetinei kokybei gerinti trimis lygmenimis:

1. Pastato ar pastatų grupės ir jų aplinkos sąsajų kokybės gerinimas. Tai architektūrinio objekto eksterjero problema, bene seniausioji kraštovaizdžio architektūros veikloje.
2. Lokalinių erdvių planavimas ir meninis formavimas. Tai kraštovaizdžio pirminių erdvių ir nedidelių teritorijų planavimo problema, susijusi su sodų-parkų meno geneze ir raida. Iki pat XIX a. pabaigos ši kraštovaizdžio architektūros kryptis buvo bene labiausiai paplitusi.

7 pav. Privataus kotedžo teritorijoje išlikęs figūrinio medžių karpymo pavyzdys Anglijoje netoli Bristolio. 1842 m. sodinti ir nuolat karpymu formuojami medžiai siekia iki 5 m aukščio ir savo unikalumu bei egzotika vilioja turistus

Fig 7. Example of pruned plants in the land plot of private cottage in England, near Bristol. Planted in 1842 and constantly formed by clipping, the trees are 5 m tall unique and exotic plants attracting a lot of tourists

8 pav. Figūrinis medžių karpymas suteikiant jiems piramidės geometrinę formą ypač išpopuliarėjo Anglijoje XIX a. pabaigoje

Fig 8. Topiary art and pyramid-like shape of trees were extremely popular in England at the end of the 19th century

9 pav. Karpyto kukmedžio gyvatvorės labirintai – pagoniškiųjų tradicijų atspindys XX a. pradžios Anglijos sodininkystėje – iliustruoja plačias figūrinio medžių karpymo meno galimybes

Fig 9. Mazes of topiary yew-tree hedges is a recurrence of the pagan ritual of the English horticulture at the beginning of the 20th century. It is an illustrative example of wide usage possibilities of topiary art

3. Kraštovaizdžio, kaip geokultūrinio komplekso, estetinis formavimas. Tai moderniosios kraštovaizdžio architektūros problema, susijusi su teritorijų kompleksinio planavimo ir tvarkymo (kraštovarkos) klausimais teritorinio planavimo priemonėmis.

Kraštovaizdžio architektūra, kai veikla, glaudžiai susijusi su visa civilizacijos istorija. Nors kraštovaizdžio architektūra, kaip profesinė veikla, oficialiai buvo įteisinta tik 1863 m., tačiau jos pradžia siekia sodininkystės atsiradimą. Istoriniuose šaltiniuose minimi antikiniame pasaulyje žinomi gamtos pagražinimo ir erdvių meninio komponavimo, išmoningai naudojant augalus ir kitokias gamtines formas, būdai. Civilizacijos raidoje kraštovaizdžio architektūra paliko skirtingus pėdsakus laike ir erdvėje.

Senųjų civilizacijų (Egipto, Kinijos, Indijos, šumerų, Babilono, Asirijos, hetitų, Graikijos, Romos) kraštovaizdžio architektūra siekta patogumo ir estetikos. Architektai rūpestingai parinkdavo statiniams vietas, kurie turėjo darniai įsiliėti į jų vaizduotėje kuriamą aplinką. To meto architektūra ir jos aplinka – tarsi nedalus ir darnus geokultūrinis kompleksas.

Viduramžiais kraštovaizdžio architektūrai didelės įtakos turėjo religijų paplitimo arealai. Krikščioniškoje Europoje religiniai kanonai ir gynybiniai interesai nutraukė glaudžias architektūros ir eksterjero sąsajas, paskatino uždarų erdvių architektūros plėtrą. Budizmo ir induizmo kraštuose kraštovaizdžio architektūroje vyravo gamtos imitacija, harmonija su aplinka, simbolika, jai buvo svarbūs estetikos, etikos aspektai,

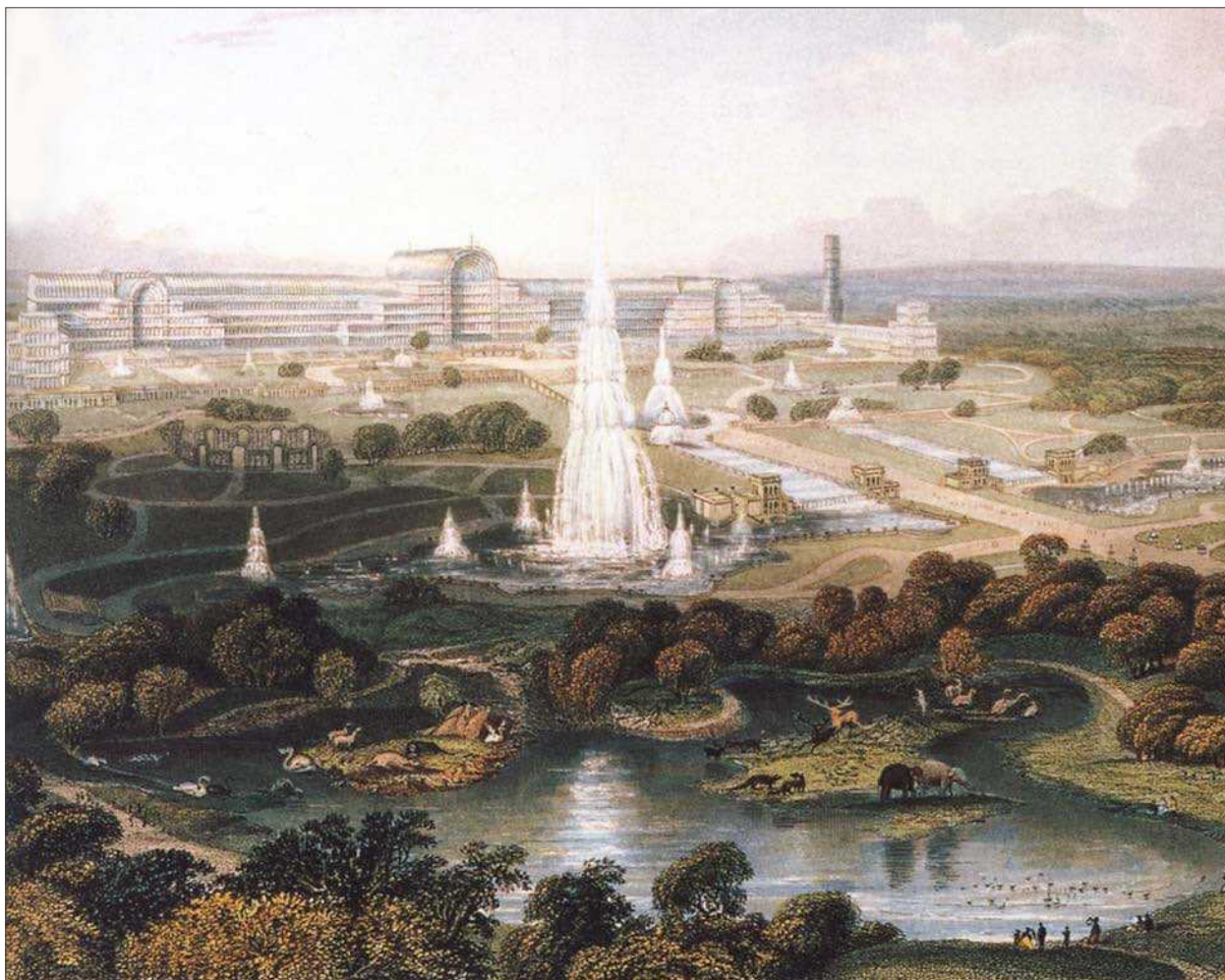
etnografijos ir natūralios gyvosios gamtos elementai. Islamo šalių kraštovaizdžio architektai viduramžiais daugiau dėmesio skyrė dekoratyvumui, laisviau derino naudą, grožį ir malonumą, paprastumo ir puošnumo kontrastus, kūrė parkus, statė irigacines sistemas, kurias derino su architektūra ir aplinka.

Naujaisiais amžiais kraštovaizdžio architektūra grįžta prie antikos idealų. Šio meno centrais tampa Florencija, Roma, Paryžius. Renesanso, baroko, klasicizmo kraštovaizdžio architektūros idėjos – emocionalumo, taisyklingumo, simetrijos siekis, vyrauja meninio idealo ieškojimas. Renesanso epochoje Europoje vėl ieškoma sąsajų su gamta. Architektūra tampa jos dalimi. Kraštovaizdžio architektūros objektai – miestų aikštės, užmiesčio vilos su parkais ir atsiveriančiais vaizdais į plačias gamtinio ar kaimo kraštovaizdžio erdves.

Klasicizmo epochoje kraštovaizdžio architektūros tėvyne tapo Anglija. Sekant romantizmo idėjomis, prasidėjo parkų-sodų kūrimo era (*Landscape gardening school*). Tai maksimalaus prisiderinimo prie aplinkos gamtinių formų, jų imitacijos ar net kūrimo laikotarpis.

Romantizmo kraštovaizdžio architektūros koncepcijose ryškios sąsajų su gamta paieškos, eklektikos ir moderno kraštovaizdžio architektūroje vėl išivyroja grožio ir patogumo paieškos.

Šiuolaikinės civilizacijos XX a. pradžioje išryškėjus aplinkos ekologinio degradavimo tendencijoms, kraštovaizdžio architektūrą veikia funkcionalizmo koncepcijos, mažėja jos estetinė ir socialinė reikšmė, gyvosios gamtos išsaugojimo svarba.

10 pav. XIX a. viduryje, vadinamajame Entuziazmo amžiuje, Viktorijos epochos britų sodininkai kūrė parkus, siekiančius nurungti XVII a. Versalį. Įspūdingas britų statinys – oranžerija, vadinama Krištolo rūmais, ir ją supantis didžiulis parkas Londone – tapo britų nacionalinio pasididžiavimo simboliu, o kartu ir akivaizdžia Renesanso parkų parodija

Fig 10. In the middle of the 19th century, during the so-called period of Enthusiasm, the British gardeners of Victorian epoch were creating parks with ambitions to surpass Versailles of the 17th century. Parks, surrounding a giant glasshouse (greenhouse), the so-called Crystal Palace, in London became a symbol of British national pride and at the same time a conspicuous parody of Renaissance gardens

XX a. antroje pusėje ekologinės problemos, susijusios su sparčiu naujų žemių išsivainimu, miestų augimu, pramonės plėtra, paskatino rūpintis ne tik lokalinėmis (ansambliai, sodai, aikštės, parkai) erdvėmis, bet apskritai kraštovaizdžio ekologinio ir estetinio formavimo problemomis.

Lietuvoje kraštovaizdžio architektūra kaip profesija buvo įteisinta XX a. septintojo dešimtmečio pradžioje. 1961 m. buvo įsteigtas Landšafto (kraštovaizdžio) architektūros skyrius Valstybiniame statybos reikalų komitete, atsirado landšafto (kraštovaizdžio) architekto pareigybės didžiųjų miestų vykdomuosiuose komitetuose ir kai kuriuose rajonuose. Tačiau kraštovaizdžio architektūros ištakų Lietuvoje reikia ieškoti gerokai anksčiau: nuo seno Lietuvos valstietis rūpestingai parinkdavo savo trobesiams ir sodybai vietą. Pastatai, sodybos, jų grupės, kaimų gyvenvietės būdavo apgalvotai apželdintos, gerai priderintos prie

reljefo, prie miško, kelio, upės ar kitokių gamtinio kraštovaizdžio elementų. Po Valakų reformos (1557 m.) profesionaliosios kraštovaizdžio architektūros židiniais Lietuvos kaime tapo dvarai. Kraštovaizdžio architektūros objektą sudarė dvaro sodyba, o kai kuriais atvejais ir visa dvaro žemių teritorija. Didžiausio profesionalumo to meto kraštovaizdžio architektai pasiekė sodų-parkų mene. Lietuva kvietėsi šios profesijos architektus iš kitų kraštų. Jie didikų rezidencijose, dvarų sodybose skleidė karpomosios sodininkystės idėjas, kūrė geometrinio, peizažinio ir mišraus planavimo sodus ir parkus, atstovaujančius žaliajam kultūros paveldui.

5. Išvados

1. Žmogaus ir gamtos darnaus sambūvio kūriniai, kurie sudaro išskirtinį universalios vertės nedalomą

- geokultūrinį kompleksą, įrašomi į Pasaulio paveldo mišriųjų vertybių sąrašą. Dažniausiai tokie mišriojo paveldo kompleksai, sudarantys išskirtines universalios vertės vietas ir teritorijas, įrašomi į pasaulio kultūros arba mišriųjų vertybių sąrašus ir registruojami kaip išskirtinės universalios vertės organiškai susiklostę asociatyvieji arba tikslingai suformuoti kultūriniai kraštovaizdžiai.
2. Pirmieji žaliojo kultūros paveldo objektai, sukurti keičiant žaliąjį gamtos kūrinių pagal žmogaus užgaidas, atsirado dar prieš Kristų. Viduramžiais buvo kuriami karpomosios sodininkystės, o naujaisiais amžiais – kraštovaizdžio architektūros kūriniai. Tai nėra žmogaus ir gamtos darnaus sambūvio ekodendrologiniai objektai ar koegzistencinės kultūros ir gamtos paveldo teritorijos. Todėl tokie kūriniai negali būti priskiriami mišriųjų paveldo vertybių kategorijai.
  3. Šis paveldas pagal naudojamą medžiagą, kūrinių autorius, priežiūros ir tvarkymo pobūdį, savitą formą, spalvą ir funkcionavimo sąlygas yra išskirtinis, jis iki šiol nėra adekvačiai įvardytas ir neturi vietos nekilnojamojo paveldo vertybių apskaitos, panaudos, tvarkymo ir apsaugos sistemoje. Jam įvardyti vartojami *gyvojo meno, menų sintezės, sodų-parkų meno, kraštovaizdžio architektūros* ir kitokie pavadinimai.
  4. Kraštovaizdžio architektūra – žaliojo kultūros paveldo kūrėja. Jos tikslas – puoselėti šio paveldo tradicijas ir plėtoti jo raišką dabar ir ateityje.
  5. Straipsnio autorius yra įsitikinęs, kad tokie objektai turėtų būti priskiriami kraštovaizdžio architektūros objektų blokui ir pavadinti *žaliuoju kultūros paveldu*. Autorius mano, kad šį paveldą reikėtų įregistruoti Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registre, išskiriant specialų skyrių **Kraštovaizdžio architektūra** ir jo poskyrį – **Žaliojo kultūros paveldas**.

Literatūra

1. Tarptautinė paminklų ir kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija (Venecijos chartija). Venecija, 1964. Kultūros paveldo apsauga (reglamentuojančių dokumentų rinkinys). Vilnius: Savastis, 1977.
2. Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage, adopted by the General Conference at its seventeenth session, Paris, 16 November, 1972.
3. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. UNESCO, Intergovernmental Committee for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. World Heritage Centre, Paris, 1999.
4. Information document: Report of the Expert Meeting on European Cultural Landscapes of Outstanding Universal Value, Vienna, Austria. 1996. World Heritage Committee, Paris, 1996.
5. Information document: Report of Regional Thematic Expert Meeting on Cultural Landscapes in Eastern Europe, 29 September – 3 October 1999, Bialystok. World Heritage Committee, Paris, 1999.
6. Feilden, B. M.; Jokilehto, J. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės. Vilnius: Savastis, 1998.
7. Bučas, J. Kraštovarkos pagrindai. Kaunas: Technologija, 2001.
8. Культурный ландшафт как объект наследия. Москва–С.-Петербург, 2004.
9. Istorinių želdynų chartija. Florencija: 1981. Kultūros paveldo apsauga (reglamentuojančių dokumentų rinkinys). Vilnius: Savastis, 1977.
10. Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas. Vilnius, 2001-12-04, Nr. IX-628.
11. Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas. Vilnius, 1994-12-2, Nr. 1-733.
12. Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 153-5571.
13. Fairbairn, N. A brief history of gardening. Printed in China, 2001. ISBN 0-87596-863-5.
14. Pozzana, M. Gardens of Florence and Tuscany (A Complete guide). Giunti Editore S. p. A., Firenze-Milano, 2001.
15. Klarke, E.; Wright, G. English Topiary Gardens. Orion Publishing Grove, 1977.

PROBLEM OF GREEN CULTURAL HERITAGE

J. Bučas

Abstract. The paper discusses some concepts of traditional heritage terms. The main attention is paid to the heritage that man has been creating for centuries using not the artificial but natural live material. The aim of the paper is to define precisely the values of art synthesis and landscape architecture created by the man in the context of constantly changing heritage terminology. Several illustrations (figures) are presented in the paper in order to allow the reader to think what name should be given to this unique (distinctive) heritage and to what category it should be attributed.

Keywords: cultural heritage, natural heritage, mixed heritage, green cultural heritage, landscape values, cultural landscape, landscape architecture.

JURGIS BUČAS

Dr Habil, Prof, Dept of Architecture and Land Management, Kaunas University of Technology (KTU), director of Land Management Centre, Studentų g. 48, LT-51367 Kaunas, Lithuania. E-mail: salva@takas.lt

Projects: author of 42 projects of architectural design. Membership: council member and expert of over 10 international and national institutions and organizations. Honorary awards: laureate of several competitions; holder of Lithuanian Great Duke Gediminas Medal (2002), Testimonial of the Ministry Education and Science of the Republic of Lithuania on the occasion of receiving the Second Premium for educational manual „Land Management Fundamentals“ (2003), the title of the Lithuanian Science Premium Laureate for the cycle of scientific works „Culturological research of Lithuanian towns and countryside (1980–2002)“. Publications: author of 200 research papers and publicistic articles, 3 monographs, 1 manual, 3 educational textbooks, 2 analytic reviews; co-author of 9 monographs; author or co-author of 74 works of applied scientific research. Research interests: architecture, land management, protection of cultural heritage, formalion of cultural landscape.